

TŘI FAKTORY NOVĚ SE PROJEVUJÍCÍ VE SVĚTĚ URBANISMU*

Jiří Löw

Tato esej je zamýšlením nad měnícími se podmínkami současného života naší populace z hlediska dopadů tří zásadních faktorů – klimatických změn, informačních technologií a stále vyššího podílu našeho volného času – na krajinu i urbánní prostředí.

Úvod

Po celá staletí jsme zvyklí počítat s určitým chováním přírodních živlů a jim odpovídajícím vzorcům získávání potravy a vůbec chování celé naší populace. Do tohoto ustáleného systému nám však zprvu nenápadně, ale dnes již razantně vstupují vlivy nové. Především jde o hrozby **klimatických změn**, které se přes uklidňování našich nedávných prezidentů ukazují jako zcela reálné. Globální oteplování se zrychluje.

Zdánlivě nezávisle se prohlubují a zrychlují dopady vědeckého pokroku v minulém i současném století. Automatizace výroby a **informační technologie** ovládají stále více náš svět a před našima očima jej mění.

Když budeme pozorně sledovat vývoj naší krajiny, neujdou nám její jinak neologické změny. Při hledání příčiny deformací jejího charakteru a rázu narazíme na zdánlivě nesouvisějící problematiku **vývoje našeho volného času** na úkor času vázaného.

Je jisté mnoho dalších faktorů ovlivňujících vývoj našeho hmotného světa a způsobujících revoluce v krajině i jejím osídlení. Neolitické odlesnění naší krajiny prvními zemědělci (7 000 let př. Kr.), velká středověká kolonizace (13. století), objevení Ameriky (16. století), uplatnění parního stroje v průmyslové revoluci (19. století), ale i revoluce chemická – masivní nástup pesticidů (20. století), to vše nám udává příklady zásadních změn krajiny. Rozhodujícím faktorem těchto relativně úspěšně zvládnutých změn byla povolnost, ský-

tající čas na vývoj v krajině existujících přírodních společenstev a civilizačních systémů. Základem úspěšnosti byla neustálá přítomnost „refugií“ z minula – jak přírodních, tak civilizačních.

Zprvu nenápadný, dnes však akcelerující vliv tří zde uvedených faktorů na naše obytné i přírodní prostředí způsobuje revoluci našeho života.

I. Klimatické změny

Vzhledem k naší poloze na rozhraní kontinentálních a oceánských vlivů se oteplování u nás zatím naštěstí projevuje vedle celkového oteplení „jen“ nárůstem letních veder, nedostatkem srážek a jejich extremitami. Ve skutečnosti ale nevíme, jak bude nejen v daleké budoucnosti, ale i zanedlouho. Měli bychom opustit pýchu „verneovských“ inženýrů („*Že něco nevíme, nevdá, naši inženýři to čas vynaleznou.*“) a svou neznalost si přiznat. Naše inženýrská opatření se totiž vždy dotýkají až následků změn. Pro budoucnost nemáme žádné hlubší prognostické údaje (přestože jsme na to měli celý výzkumný ústav plný ekonomů) a nezbyvá proto než použít historické zkušenosti. Těch však máme, pokud jde o problematiku klimatických změn, málo, a navíc se nabízí i jiné souvislosti než pouhé naše chyby. Dost možná se projevují i souvislosti se střídáním dob ledových v pleistocénu (poslední glaciál skončil před cca 12 000 lety a my nevíme, jestli je to definitivní konec, nebo začátek dalšího interglaciálu, kdy bylo mnohem tepleji než dnes, a zda to všechno skončí za 30 000 let znovu v ledovcích).

Reakcí na velkou neznámou vznikla u nás již v 70. letech koncepce ochrany živých přírodních sítí v krajině – územní systémy ekologické stability (ÚSES). Jejím hlavním cílem – nechat přírodu přirozenému sukcesnímu vývoji a přizpůsobit se těmto změnám – se v oněch letech zdál mnohým zbytečným strašením. Hlavní důraz na přírodní – lesní – ekosystémy je přitom kritizován některými přírodovědci i dnes. Mnozí považují za klíčová současná pestrá, antropicky podmíněná společenstva, existenčně závislá na aktuálních způsobech hospodaření a **na stabilních klimatických podmínkách** (a na nákladném managementu). To vede k pojetí krajiny jako okrasné zahrady pro všechny. Význam starého konceptu „*nechat přírodu na pokoji, aby se mohla přirozeně vyvíjet*“ v ÚSES je však nutno brát nanejvýš vážně.

Ochrana ÚSES je existenčně významná i ve velkých městech. Města v podstatě vždy leží na vodních tocích tvořících s okolními terasami a svahy nehnutelné katény biokoridorů zabezpečující všechna hlavní přírodní kontinua na vodní tok vázaná (vodní, pobřežní, povodňová i svahová). Jejich současná záměna ve městech za zahradnická nábřeží či louky pro venčení psů (jak je to v případě Brna a jeho „regionálního biocentra“ Cacovický ostrov či v Praze nahrazování břehových porostů „náplavkami“ a zužování přirozeně zaplavovaných niv okolo řek) vytváří zničující bariéry. I ve městech (stejně jako v rurální krajině) musíme bezpodmínečně zachovat ono přírodní kontinuum – biokoridor i se zabezpečením propojenosti toku (i za cenu výstavby rybochodů).

* Poznámka redakce: Text, který svojí formou neaspiruje na splnění formálních náležitostí kladených na odborný text, uveřejňujeme jako inspirativní osobní výpověď autora podloženou bohatou životní zkušeností. Autor článku je český urbanista, architekt, spoluautor ÚSES a jedna z klíčových osobností ochrany životního prostředí v České republice.

Pro samotný život ve městech jsou rostoucím problémem letní vedra a přívalové deště. Přehřáté městské prostory sídla v létě dusí (a bude hůř). Základní otázkou tedy je – co s obtěžující sluneční energií ve městech? Stará zahradnická řešení nás stále nabádají k ochlazující „umělecké“ výsadbě zeleně a vodních prvků, což ale dnes již nestačí a může to být i kontraproduktivní ve spojení s náklady na náročný management a malou účinnost. Skutečná cesta je historicky ukázána v teplém středomoří, a to zastíněním úzkými ulicemi a plachtami (i šňůrami prádla) nataženými přes ně.

Od ochrany před sluneční energií je potom jen krok k jejímu využití a odvedení formou solárních panelů na střeších domů (i namísto plachet přes ulice). Z města se tak může stát velkoplošná solární farma, kde na rozdíl od polí je zastínění země vítáno. Města je možno brát jako velké zdroje solární energie jinak nás ničící.

Paradoxní je, že i deště se v současných klimatických změnách projevují častými průtržemi mračen, a to bez ohledu na celkovou velikost srážek – i snížené celkové srážky mohou krýt velké přívalové deště.

Přívalové deště každé pořádné jižanské sídlo řeší vybudováním podzemních cisteren a zasakovacími prvky u všech zpevněných ploch, a naopak zachytávání vody ze střešních domů do závlahových nádrží. To je voda pro naše bazény a fontánky. Dešťovou kanalizaci bychom pak s nadsázkou mohli zcela zrušit.

Poučením tedy je respektovat přírodní vývoj společenstev a pečlivě je monitorovat pro rekonstrukce.

II. Revoluce informatiky

Růst našich měst byl od 19. století dán potřebou soustředění manuálních pracovních sil v blízkosti průmyslových provozů (proto zrušení nevolnictví v roce 1781) a koncentrace administrativ vzájemně informačně propojených. Vznikala tak velkoměsta se složitými aglomeračními vztahy. Tyto silné koncentrační síly jsou poslední dobou ne-



Ilustrační foto (ulice Ledra v Nikósii, Kypr)

nápadně, ale stále výrazněji narušovány probíhající informační revolucí.

S dynamickým rozvojem robotizace a automatizace ubývá potřeba kumulace dělnických profesí, kterých je v průmyslových provozech stále méně. Tento trend ještě zrychluje využití umělé inteligence (odhaduje se, že nahradí až 60 % současných pracovních sil).

V rámci rozvíjející se informační revoluce prostřednictvím internetu postupně mizí i další kumulační tlaky dané nutností sdílení informací administrativ. Epidemie covidu nás šťastně navedla na používání institutu domácího pracoviště a informačního propojení v sítích. Tyto nástroje již nezmizely s covidem, ale naopak se stále znatelněji rozvíjejí. Nabízí únik s každodenních povinných cest do práce i osvobození od paradoxu touhy po venkovském či vilovém bydlení v zahradách, a přitom nutnosti žít v drahém, koncentrovaném, kompaktním městě. Internet tedy znamená mimo jiné zásadní nárůst našeho volného času a osvobození od diktátů docházkových vzdáleností a spádovostí.

Využití informačních sítí, živé databáze všech informací (např. Wikipedie) a sociálních sítí v důsledku umožňuje zřízení domácího pracoviště s virtuální přítomností kdekoli. Stejně tak umožňuje i nákupy mimo městská obchodní centra využitím e-shopů a sítí jejich logistických center.

Trend stěhování se na venkov se samozřejmě týká jen části městské populace. Část touží po každodenním společenském styku i za cenu nižšího standardu bydlení, i zde však jde o nižší nároky na dojíždění do center a pohyb ve městě vůbec.

Zvyšující se nároky na venkovská sídla se projeví na změně jejich funkcí – zemědělská výroba je již dlouho okrajová (význam zemědělství je uměle zveličován) a rozhodující jsou, a stále více budou, funkce rezidenční. Můžeme očekávat zvýšenou poptávku po stavebních pozemcích (ale i po starých domech) na venkově kdekoli (dojezdová vzdálenost pro občasnou návštěvu centra může být i 100 km, což splňuje prakticky každé naše sídlo). Rezervy pro tato nová

Zdroj: <https://www.flickr.com/photos/rubenholtjensen/53278506838>

zadání přitom v rurální krajině jsou stále velké. Využití druhého bydlení (již dnes se většina rekreačních chat a chalup využívá pro bydlení, hlavně v důchodu) a jeho úpravy na bydlení celoroční lze očekávat ve velkém. Mimo tyto stávající objekty existují velké plošné rezervy v sídlech, zejména v pohraničí (tato sídla byla před vysídlením Němců až dvojnásobná), ale i v horských oblastech (rozptýleného osídlení) a řetězového osídlení v údolích. Je věcí územního plánování, aby se aditivní rozvoj nezměnil v developerské kobercovky.

V nové rurální krajině budou pro osídlení ztrácet význam velké, nadmístní dopravní stavby – dálnice a VRT, které budou sloužit pouze globálnímu obchodu. Naopak vzroste význam kvality místních komunikací.

Může také poklesnout význam složitých hromadných soustav technické infrastruktury – jak energetických (částečná náhrada fotovoltaikou a dalšími místními obnovitelnými zdroji), tak vodohospodářských (místní zdroje místo skupinových vodovodů).

Celkově může vývoj znamenat zvýšení prostorového komfortu domů i přiblížení přírodě. Zároveň to bude znamenat zásadní změny nejen v osídlení, ale i v sociologických vazbách a v naší historické krajině struktuře. Tomu se musí přednostně věnovat urbanistická teorie.

III. Volnočas

V posledním století do našeho světa vstupuje stále více volný čas a jeho využívání.

T. G. Masaryk připomíná, jak „bojoval za osmihodinovou pracovní dobu“, ale málo se ví, kde viděl hlavní problém tohoto velkého zápasu. Tedy: „**Čím kratší práce denně, tím větší prázdně (volný čas). A pak nastává problém, ne jak nejvíce pracovat, ale jak nejlépe využít prázdně. A to je vlastně hlavní problém. Jak pracovat, to více méně každý poměrně snadno si zodpoví; ale co má dělat, když nepracuje? Všecko zlo společenské pochodí právě z prázdně, to jest z neumění zacházet s prázdní... Vět-**

šina lidí neví, co má v neděli dělat, jak má volný čas, jak se říká, zabít. Tedy problém osmihodinové doby práce je nesmírně důležitým problémem mravním a sociálním.“ (1900).

Volný čas jako protipól času vázaného (potřebného pro životní funkce člověka včetně obživy) se v historii vyvíjel různě – někdy a pro některé byl velkým problémem, někdy zase zcela zmizel.

Ve starověku existoval volný čas svobodných lidí díky otrocké práci druhých. Problém, co s volným časem, byl řešen dvěma způsoby platnými dodnes.

Aristoteles (4. století př. Kr.) chápe volný čas jako „**čas na rozumování, čtení veršů, setkávání se s přáteli a poslouchání hudby, tedy sebezdokonalování**“. Nemá tedy nic společného s lenošením a nicneděláním.

Tento ideál byl samozřejmě ještě ve starověku atakován narůstajícím volným časem spodiny římské společnosti, živěné bohatým státem a požadující ve volném čase pokleslou zážitkovou zábavu. Decimus Iunius Juvenalis jej v prvním století po Kr. definoval heslem „**panem et circenses**“ (**chléb a hry**). Aristotelské či Juvenalské využití volného času můžeme od té doby v různém mixu vidět dodnes.

Volného času během středověku bylo málo – prakticky jen neděle a zasvěcené svátky. I feudálové, kteří teoreticky volný čas měli, jej museli věnovat především nácviku bojových dovedností, neboť jejich jediná, ale zásadní, povinnost vůči poddaným byla chránit je se zbraní v ruce (proto hony, turnaje apod.).

To se v 15.–16. století změnilo s nástupem profesionálních armád žoldnéřů namísto stávající šlechtické domobrany. Při hledání náplně toho nového volného času šlechta (stejně jako ve všem ostatním v období renesance) hledala vzory v antice – a našli Aristotela. Začíná éra budování zámků s obrazárnami, salony, knihovny, míčovny, pavilony a zámeckými zahradami (byly ale soukromé a sloužily pouze pánovi a jeho hostům!).

K postupnému nárůstu **každodenního volného času** i v nižších vrstvách

obyvatel dochází až v 19. století (Anglie, r. 1833). I jeho využití se zprvu drží Aristotelovského modelu (skauting, divadelní spolky, nedělní výlety apod.). Postupné snižování délky pracovní doby (od 12 hodin, přes 10 hodin r. 1847 až po současných 8 hodin) ale zvětšovalo tlak na krátkodobé aktivity v místě bydliště (sokolovny, orlovny, DTJ atd.). Ty se s nárůstem zastoupení nevzdělaných vrstev stále více ubírají Juvenalskou cestou.

V současné době se mění základní městské funkce ve prospěch volnočasových, zaměřených na každodenní rekreaci a zábavu. Vznikají i rozsáhlá zážitková centra (aquaparky, sportovní areály, jezdecké farmy, stadiony, arény atd.).

K dalšímu velkému zlomu dochází zavedením volných sobot (u nás r. 1968). **Víkendový volný čas** je hlavní důvod rozvoje domácího, místního cestovního ruchu a masivně zvedá hlad po **druhém bydlení** v chatách a chalupách. Zvětšuje i možnosti trampingu a dvoudenních výletů v širším okolí. Inicjuje vznik zábavních areálů ve městech i kdekoli jinde.

Základem jsou zážitkové atrakce přírodní či umělé, nové či staré, hmotné či organizační především ve městech. Ty jsou stále více komerčními zařízeními pro zvýšení atraktivity přetvářeny.

Zážitková turistika ve volné krajině atakuje zprvu na horách (lyžařská střediska) a na hradech a zámcích (atrasy jarmarků, řemesel, her na vodníky, čarodějnice i jiná „tajemna“), později kdekoli (na každém kopci „eurozřehledny“, u každé přehradě plavecké atrakce, kempy, vodácké areály, umělé kanály atd.). Tyto atrakce by se samozřejmě nikdy nevyplatily, nebýt veřejných či skrytých dotací (fondy EU na rozhledny, výstavba lodních tras pod záminkou potřeb vodního hospodářství atd.).

Snaha využít pro komerci všechna cenná místa vede k ataku na chráněná přírodní území, tedy jako by se obrátil důvod jejich vzniku – z ochrany přírodních vzácností na expozice přírodních atrakcí. Tam, kde nejsou žádné atrakce, je považováno za nezbytnost je atrapy uměle vytvářet (country městečka, aquaparky, dinoparky, disneylandy,

výběhy již dávno vyhynulých „prakoní a praturů“ apod.).

Využitelnost dané krajiny pro atrakce má však své přirozené limity (kapacity využitelnosti rázovitosti). Volnočasovému průmyslu chybí včasná autoregulace, a tak, jsou-li přirozené limity naplněny, odpovídá zážitkový průmysl umělým zvyšováním atrakcí, které dále podlamují původní ráz, který je přílák. Přírodní prostor přeměňují na virtuální atrapy ztrácející hodnotu, horská střediska se rozrůstají do nesourodých areálů s podobou slumů. **Cestovní ruch tak „požírá své krajiny“** (podobně jako Velká francouzská revoluce „požírá své děti“) a stává se hrozbou jejich obytnosti.

Vznik dovolených (od šesti dnů ve 20. letech 20. století až po současné čtyři týdny) nastolil další problém v podobě dlouhodobých pobytových volnočasových aktivit mimo bydliště. Zprvu se projevuje v prvorepublikových letních bytech, později začíná **rozvoj mezinárodního cestovního ruchu** jako zásadně významného hospodářského odvětví. Ve světovém měřítku jsou přitom významné pouze vybrané atraktivity, což jsou fakticky velehory, teplá moře a světové památky. U nás máme pouze Prahu, která praská ve švech a vzbuzuje již dnes silnou nevoli místních, dále západočeské lázně obsazené druhou ligu bohatých z východu a potom snad Karlštejn a Český Krumlov.

I zde, a v mnohem větším měřítku (naštěstí mimo nás), cestovní ruch přeměňuje celé krajiny na virtuální prostor ztrácející vnitřní hodnotu. Zničil tak roz-

sáhla území Azurového pobřeží ve Francii (původně exkluzivní krajina bohatců je natolik přelidněna, že se praví bohatci odstěhovali jinam) a úspěšně pokračuje kolem celého Středomořího moře. I mezinárodní cestovní ruch tedy ničí rázovitost krajiny a „**požírá je**“.

Hlavní městské atrakce se však začínají bránit a někde to dělají razantně (např. Benátky, Baleáry). Ochrana před tímto devastujícím, vítězícím Juvenálským typem volnočasových aktivit a rozsahem komerčního cestovního ruchu je zásadním úkolem budoucnosti.

Honba za hromadnými zážitkovými atrakcemi i v naší krajině se zvyšuje a v budoucnu ji bude stále více ohrožovat. Jádro problému ovšem je (jak píše T. G. M.) v hodnotových soustavách „mravních a etických“. Je třeba **hledat náhradu za staré volnočasové evropské kognitivní typy Aristotelovské** vycházející z antické a křesťanské tradice (platné až do začátku 20. století). Nové osvícenecké, sekularizované, multikulturní evropské tradice vyžadují i nové typy volnočasových aktivit a cestovního ruchu. V nich by měly výrazně převažovat aktivity kognitivní nad pouhými Juvenálskými, komerčně zážitkovými. Vedle redefinice smyslu volnočasových aktivit je třeba hledat cestu jejich naplnění. Půjde přitom (stejně jako u všech tří nastíněných problémů) o cestu ochrany – tedy cestu opačnou než dnes – nehledat krajiny pro naplnění nenasytitých podniků cestovního ruchu, ale předem hledat možnosti, které krajiny nabízejí, aniž by byly poškozeny. U nás to znamená v první řadě

nekompromisní ochranu přírodních hodnot a opět pečlivého monitoringu skutečného vývoje alespoň velkoplošných chráněných území a přírodních parků. Od něj je třeba odvíjet účinnou ochranu i rázovitosti našich krajiny.

Na závěr si všimněte, jak i tyto tři zdánlivě vzdálené faktory jsou spolu provázány. Volnočasové aktivity ohrožují ochranu přírody a krajiny, informační technologie uvolňují volný čas, ...

Použité zdroje:

LÖW, J. 1995. *Rukověť projektanta místního územního systému ekologické stability: metodika pro zpracování dokumentace*. Brno: Doplněk. ISBN 80-85765-55-1.

LÖW a kol. 2004. *Vyhodnocení potenciálu krajiny ČR z hlediska možného dalšího územního rozvoje v CHKO v ČR*. Projekt MŽP č. VaV SK/620/16/03, řešitel LÖW & spol. s. r. o., AGERIS, s. r. o., 2003–2004.

LÖW a kol. 2005. *Typologie české krajiny*. Projekt MŽP č. VaV 640/01/03 za rok 2003–2005, řešitel LÖW & spol. s. r. o., 2003–2005.

LÖW a kol. 2010. *Ochrana krajinného rázu jako podstatného rysu české kulturní krajiny*. Projekt MŠMT č. 2B06126, řešitel LÖW & spol. s. r. o., FSS MUNI v Brně, 2006–2010.

LÖW, J., WITTMANN, M., DOHNAL, T. 2022. *Tvorba rurální krajiny a její nástroje*. 1. vyd. Brno: CERM, 333 s. ISBN 978-80-7623-072-9.

MÍČHAL, I. 1992. *Ekologická stabilita*. Brno: Veronika pro Ministerstvo životního prostředí ČR. ISBN 80-85368-22-6.

WIKIPEDIE. *Otevřená encyklopedie: Volný čas*. [online]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Voln%C3%BD_%C4%8Das&oldid=23099346. [citováno 23. 4. 2024].

doc. Ing. arch. Jiří Löw

ENGLISH ABSTRACT

Three Factors Newly Emerging in the World of Urbanism, by Jiří Löw

This article represents a reflection on the changing conditions of contemporary life of our population in terms of the impact of three major factors - climate change, information technologies and an increasing share of our leisure time - on the landscape and the urban environment.